

A kávé elterjedése körüli jogi viták a 16. században

Készítette:

Dudlák Tamás

A kávé több mint egyszerű ital. Amióta csak fogyasztják, mindenki tudja, hogy ivásához nem csupán szomjunk csillapítása társul. A kávénak társadalomformáló ereje van, hiszen ma is a legtöbb helyen – főképpen a Közel-Keleten – egy csésze kávé felszolgálása a vendégszeretet legalapvetőbb megnyilvánulása, s fogyasztását gyakran vallási rituálékhoz hasonló körülmények között, ahhoz hasonló aggályossággal végzik. Az évszázadok folyamán a kávéfogyasztás rendkívül sok elemmel töltődött fel, kialakultak fogyasztásának íratlan szabályai, hatásáról misztikus gondolkodók és költők értekeztek.

Ugyanakkor a kávéval igen terjedelmes iszlám jogi irodalom is foglalkozik. Megjelenésekor ugyanis annak jogi megalapozása komoly akadályokba ütközött, ám végül mégis legálissá vált a fogyasztása, s a jogtudósok széles köre mára már túllépett a kávé megjelenésekor felbukkanó vitákon. Talán azt is mondhatjuk: a népszerűség és az ezzel együtt járó gyors terjedés minden érvet hatástalanított, a kávé térhódításának hosszú távon nem lehetett megálljt parancsolni. A következőkben a kávé népszerűségét és a hozzá kapcsolódó néphagyományokat csak annyira érintjük, amennyire az fő témán, a 16. századi kávé körüli iszlám jogi viták elemzésekor elkerülhetetlen.

A kávé eredete és első fogyasztói

Pontos évszám nem állapítható meg a kávéivás iszlám világon belüli általános elterjedéséről, hiszen amikor már feljegyzésre érdemesnek tartották ezt a szokást, akkor már senki sem emlékezett annak első fogyasztóira. A jelen és az eredet közti űrt kitöltendő számos legenda született, miszerint már Salamon király (Kr. e. 10. század) jemeni látogatásakor kávészemeket hozott a Közel-Keletre, s azokat ital formájában fogyasztotta.¹ Van arra utaló adatunk, hogy a kávécserje termését már korábban is ismerték és leírták jótékony hatását. Így tett Rhāzes, perzsa orvos is (865-925), de állítólag írt egy *buncham* nevű kávéból készült italról is. Avicenna pedig 1000 körül jótékony hatást tulajdonít ennek az italnak.² A hagyományok szerint maga Mohamed próféta is nyilatkozott a kávéról, melynek hatása „negyven férfit letaszít a nyeregből és hatalmába kerít negyven nőt.”³

A kávéval kapcsolatos hagyomány más verziója szerint a kávé felfedezése állatokhoz, leginkább kecskékhöz kötődik. „A történet a XV. században keletkezett Abesszíniában, szép

¹ HATTOX, Ralph S.: *Coffee and Coffeehouses* 12-13.

² PENDERGRAST, Mark: *Uncommon Grounds – The History of Coffee and How it Transformed our World* 4-5.

³ u. o. 5.

mesét hagyva az utókorra.”⁴ 1440 körül Abesszíniában, Kaffa tartományban az éjszaka folyamán az egyébként nyugodtan alvó kecskék most különösen hangosak voltak, ugrándoztak. A pástor nem tudott mit kezdeni a jelenséggel, s dervisek segítségét kérte az okok megtalálásában. Ők segítettek felderíteni az igazságot, s a kecskék táplálkozásában látták meg az okot. Megvizsgálva a helyszínt, fel is fedezték a jókedv kiváltóját – ez volt a kávécsereje. Hamarosan el is készült a növényből ez a főzet, s a derviskolostor lakói nagy hasznát vették éberségük fenntartásában. A kereskedők pedig, akik a kolostorba érkeztek elterjesztették szerte a Vöröstengeter partján ezt az áloműző italt.

Ez a történet kiválóan illeszkedik ahhoz az arab tudósításhoz, mely a kávé első muszlim fogyasztói között a szúfikat látja. A témában legfontosabb arab írónak °Abd al-Qādir al-Ġazīrī (16. század) számít, aki Šihāb ad-Dīn ibn °Abd al-Ġaffār korábbi feljegyzéseire támaszkodik. Egyik tudósítása szerint Kaffa vidékéről, Etiópiából a *sādiliyya* nevű szúfi rend sejkje, Abū al-Ḥasan °Alī ibn °Umar Sādīlī (megh. 1418) vitt magával kávécserejét a jemeni Muḥā-ba (ebből a később kávékereskedelemben fontos kikötő nevéből jön a mokka szavunk mely eredetileg erős feketekávé-t jelentett, de ma már kis kockacukor értelemben is használatban van), s először a szúfik kezdték el a kávébogyót (*bunn*) megpörköelve italként fogyasztani. Ez a fajta kávé sötét, keserű ital volt, cukrot még nem használtak hozzá attól félve, hogy az elmét túlzottan felizgatja.⁵ Az újdonsült növényt hamarosan felhasználták a tipikusan szúfi szertartásaik, az ún. „megemlékezések” (*dikr*) során. A jemeni szúfik például úgy építették be szertartásaikba a kávé-t, hogy a ritualizált kávéivást a *yā qawī* („Ó, erős!”), Allah egyik mellékneve) felkiáltás ismétlésével kezdték, mely hangalakjában is hasonló volt a kávé-t jelölő *qahwa* szó hangalakjához.⁶ Az, hogy a kávé először szúfik alkalmazásában került be az iszlám világba, az később az ortodox muszlim vezetőréteg szemében kellőképpen gyanússá tette az italt. Ugyancsak al-Ġazīrī tudósítása alapján Áden városába egy al-Dabḥānī (megh. 1470-71) nevű jogtudós vitt először kávé-t és fogyasztotta közösségben.⁷ Olyan adatunk is van, miszerint Jemen területére első alkalommal egy Özdemir pasa nevű török vitt kávé-t Abesszíniából.⁸

A származásról annyit bizonyosan elmondhatunk, hogy a kávé mint növény nem volt őshonos Dél-Arábiában, s a legvalószínűbb kiindulási helye Etiópia lehetett, ám italként Jemenben használhatták először. Így magyarázható az, hogy az etióp nyelvekben létezik saját szó a

⁴ <http://tereless.hu/tiszaorveny/fuszer/kave.html> ill. *Uncommon Grounds – The History of Coffee and How it Transformed our World* 3-4.

⁵ *Encyclopedia of Food and Culture*. Vol. 1 (Ed.: Solomon H. KATZ) 430. o. („Coffee” szócikk)

⁶ SIMON Róbert: *Iszlám kulturális lexikon* 216. („Kávé az iszlámban” szócikk)

⁷ HATTOX, Ralph S.: *Coffee and Coffeehouses* 15.

⁸ *Türk Kahvesi Kitabı* (Ed.: Emine Gürsoy NASKALI) 7.

kávéra, ám az ivásához kapcsolódó eszközök már az arabból lettek kölcsönözve.⁹ A több változatban élő történetek alapján pedig annyit mondhatunk biztosra, hogy 1450 körül Dél-Arábiában megkezdődött a ma is ismert kávé fogyasztása.

Egyébként a kávénak megfelelő arab szó, a q-h-w/y eredetileg is használatos volt különféle, nem elfogadottnak számító ital jelzőjeként, így gyakran a borral is összefüggésbe hozták. Az ennek révén felállított analógia az új italt a muszlimok szemében a borral egy szintre emelte. Ralph S. Hattox két etimológiai lehetőséget említ még: az egyik szerint a kávé mint növény eredeti származási helye, az etiópiai Kaffa tartomány kerül szóba, míg a másik – kevésbé valószínű – állítás szerint az elnevezésnek az arab „erő” (*quwwa*) szónak van köze.¹⁰ „Tovább fokozza a zavart, hogy a kávészemeket (és a kávé magját) Jemenben *bunn*-nak nevezték, s a *qahwa* szót eredetileg nemcsak a *bunn*-ból (*coffea arabicá*-ból), hanem egyéb növényekből főzött serkentő italokra is használták. (Nem beszélve arról, hogy a *bunn*-t nyersen is fogyasztották, tehát ették, s kávé nemcsak magból, hanem a héjből is főztek, s ezt megint másféle kávénak nevezték.) Akárhogy is volt, számunkra az a lényeges, hogy a *qahwa* szó a 16. századi iszlám világ legnagyobb részén már azt a *coffea arabicá*-ból főzött italt jelölte, amit ma is értünk rajta.”¹¹

A 16. század elején a Mameluk Birodalom egészében találkozhatunk már a kávézás szokásával, s mint ilyen már a vallási életben is éreztette hatását, és egyre inkább élvezeti cikké vált, ahelyett, hogy az áhítatot szolgálta volna. Immár nemcsak a szúfi *dikr* szertartások idején vált használata mindennaposá, hanem a Próféta születésnapja alkalmából rendezett ünnepeken is jelen volt. Valószínűsíthető, hogy eleinte éppen a szúfi rendeknek köszönhető a gyors előretörés, valamint a Közel-Keletet egyesítő oszmán birodalom Jemen 1536-os meghódításával is a kávé minél gyorsabb áramlását idézte elő.

Ibrahim Peçevi 1635 körül írja, hogy az első isztambuli kávéházat ketten, egy Šams és egy Hākim nevű, Damaszkuszból, illetve Aleppóból származó emberek alapították 1554-55-ben Nagy Szulejmán (1520-1566) uralkodása idején Tahtakale városrészben.¹² Későbbi adataink alapján 1632-ben Kairóban már több mint 1000 kávéházban mérték a kávé,¹³ és Isztambulban is egy török utazó 1650-ben már 643 kávézót számolt össze.¹⁴

Az új jelenség, a kávéházak megjelenése „lehetőséget adott az otthonához kötött, a politikai közélettől távol tartott városi embereknek ahhoz, hogy kiszabaduljanak zárt világukból,

⁹ AREGAY, Merid W.: *The Early History of Ethiopia's Coffee Trade and the Rise of Shawa* 4.

¹⁰ HATTOX, Ralph S.: *Coffee and Coffeehouses* 19.

¹¹ FODOR Pál: *A kávészemek karrierje – A kávé kultúrtörténete*

¹² ELLIS, Markman: *An introduction to the coffee-house: a discursive model*

¹³ <http://tereless.hu/tiszaorveny/fuszer/kave.html>

¹⁴ AREGAY, Merid W.: *The Early History of Ethiopia's Coffee Trade and the Rise of Shawa*. 21.

szórakozhassanak, és társaságra lelve egyfajta közéletet élhessenek – legális körülmények között.”¹⁵ Ahogyan egy török közmondás fejezi ki: „Az ember lelke nem kávéra, s nem is kávéházra vágyik; az ember barátira vágyik – a kávé csupán ürügy.” A kávéházak egyébként is a legszéleskörűbb közönységgel rendelkeztek, bennük állandó viták folytak a legválozatosabb témákban, s ezekhez bárki csatlakozhatott, aki betért egy italra. Tudósok, művészek és költők mutatták itt be egymásnak új műveiket. Állami tisztviselők és vallástudósok is szép számmal látogatták a kávéházakat, sőt a 18. században Isztambulban már a janicsárok politikai tevékenységének főhadiszállásaiként is szolgáltak.¹⁶ Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy egyes magas rangú hivatalnokoknak és magának az uralkodónak is hamar szemet szúrt a kávéfogyasztással kapcsolatos dolgok veszélyessége, illetve azok ellenőrizhetlensége. A kávéházakban játszott tavla, sakk és dámajátéknál sokkal nagyobb ellenkezést váltott ki a konzervatívabb jogtudósokból a zene, a tánc, a nemek keveredése és minden, ami ezzel járt. A játékok csupán fokozhatták gyanújukat, s minden tábla vagy asztal körül a kávéházakban összegyűlő embertömeget paranoiájukban a hatalom elleni összeesküvőkként láthatnak. Ám a Ralph S. Hattox által megvizsgált források azonban azt bizonyítják, hogy egészen az 1511-es mekkai esetig – tehát legalább mintegy ötven évig – nem történt fellépés az új szokás ellen.

Kávéellenes kirohanások

Mielőtt a kávé megérkezett volna Európába, komoly vita zajlott le az iszlám világban annak létjogosultságáról. A kávé népszerűsége és használata ellen fellépők érveit négy fő csoportba oszthatjuk:

1. A kávé mint növény fogyasztásra alkalmatlan, káros és elítélendő dolog, befolyásolja az elmeállapotot (mint ahogyan az alkohol is teszi). A kávészemek pörkölése során szenesedés megy végbe, ami iszlám jogi szempontból elfogadhatatlanná teszi a fogyasztást.
2. A hagyományok mögé bújó *‘ulamā* réteg egy része elutasította, mint újítást (*bid’a*), mely káros a szunnán (hagyományon) nyugvó muszlim közösség jól működő rendjére nézve.
3. A kávéfogyasztás együttjárt az emberek közösségi életének megnövekedésével (kávéházak), ami a politikai aktivitás megnövekedését eredményezte. Ez nyilvánvalóan a

¹⁵ FODOR Pál: *A kávészemek karrierje – A kávé kultúrtörténete*

¹⁶ SAJDI, Dana: *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*. 120.

kormányzó elit érdekeit sértette.

4. A kávéházak helyet biztosítottak erkölcsileg kifogásolható cselekedeteknek (nemi keveredés, szerencsejátékok), sok muzulmánt bűnre csábítottak (egyések szerint például a mecseteket éppen a kávéházak miatt nem látogatták).

Az első híradások a bor betiltásáról 1511-ből, a mameluk kori Mekkából származnak. Az eseményről két – egymásnak részben ellentmondó – forrás tájékoztat minket: egy hivatalos változat, ami a jogtudósok vizsgálódásainak eredményeképp keletkezett jegyzőkönyv volt, és a már említett al-Ğazīrī nevű történésznek a beszámolója.

A hivatalos verzió arról ad számot, hogy 1511. jún. 20-án a kormányzó és piacfelügyelő (*muhtasib*) funkciót egyaránt betöltő Hā'ir bég Mi^cmār az esti ima után a mecsetből hazafelé tartván egy gyanúsán viselkedő, lámpásaikat eloltó, rejtekező csoportot pillantott meg. Mint-hogy a piacfelügyelőnek kötelességei közé tartozott az erkölcsi kihágások vizsgálata és a bűnösök megbüntetése, ez ügyben azonnal cselekedett. A fő kifogás ugyanis az volt a csoportosulással szemben, hogy a *qahwa* nevű italt olyan titkolózással fogyasztották, mint ahogy a részegeskedők az alkoholt fogyasztják. Hamarosan az is kiderült Hā'ir bég számára, hogy ez az ital az utóbbi időben nagy népszerűsége miatt Mekkában, s állítólag fogyasztása kapcsán az emberek több tiltott foglalatosságot is üznek.

Mivel alapvetően új jelenségről volt szó, s előzetesen ezen ital fogyasztására még nem keletkezett iszlámjogi precedens, a piacfelügyelő összehívta Mekka vezető jogtudósait, akiknek állást kellett foglalniuk a kávéivás ügyében.

Másnap *šāfi'ita*, *mālikita* és *hanafita* jogtudósok ültek össze Hā'ir bég vezetésével. A vizsgálat érdekében mintául egy edényben kávét hoztak. Véleményüket azonban két különböző kérdéskörrel kapcsolatban fogalmazták meg:

1. maga az ital fogyasztása
2. az ital fogyasztásával együtt járó csoportos tevékenységek.

Az utóbbi kérdésben mindegyik jogtudós egyetértett, s a kávéivás összejöveteleit törvénytelennek ítélték meg. A tiltást azonban magára az italra nem tartották elfogadhatónak, hiszen az iszlámjog *al-ibāḥa al-ašliyya*, vagyis az alapvető megengedés elve kimondja, hogy Isten minden teremtett dolga az emberiség javára hasznosítható, fogyasztható, míg be nem bizonyodik róla, hogy valamely tulajdonsága alapján káros lehet az emberre.

Hā'ir bég azonban, úgy tűnik, eltökélt volt a kérdésben, s mindenképpen az új ital káros hatását kívánta bizonygatni. Hozatott is két (perzsa) orvost, akik az italt az orvostudomány görögöktől való kategorizálása szerint hideg és száraz természetű italként sorolták be, így az egyértelműen rossz temperamentum kialakítására alkalmas. Ekkor Hā'ir bég a tanácskozássra

„független” tanúkat hozott, akik most „hirtelen” előálltak a kávé káros hatásáról szóló történeteikkel. Végül tehát a jogászokat az események meggyőzték arról, hogy az ital fogyasztását tiltottnak minősítsék. Hā’ir bég pedig kihirdette Mekkában, hogy a kávé árulni és fogyasztani egyedül és csoportosan is tilos, érte büntetés jár. Az ülés ma is olvasható jegyzőkönyve pedig Kairóba került, hogy az precedens lehessen a mameluk főváros számára is az új divat elleni küzdelemben.

A több ponton is sántító történetet szerencsénkre al-Ġazīrī változata részben megvilágíthatja – persze nem szabad elfelejtenünk, hogy az igazságot az is csak a saját nézőpontjából láttatja. Al-Ġazīrī egy ibn °Abd al-Ġaffār nevű mekkai krónikás 1536-os feljegyzései alapján úgy tudja, hogy a jegyzőkönyvben rögzített eset nem történt meg, hiszen Hā’ir bég számára mint piacfelügyelőnek a kávéivás szokása ismeretes kellett, hogy legyen már korábbról. Azt is fűcsállhatjuk a történetben, hogy ez a csapat miért éppen a piacfelügyelő elől igyekezett elbújni, miért viselkedtek vele szemben gyanúsán, ha egy már elterjedt szokásról volt szó. A válasz talán az lehet, hogy a városiak számára tudvalevő volt Hā’ir bég konzervativizmusa, s ezt az esetet ürügyként használta fel régóta dédelgetett tervei megvalósítására. Bár a források nem szólnak róla, könnyen lehet, hogy a háttérben kereskedelmi érdekek húzódtak, s Hā’ir bég mint kormányzó így tüntette el politikai ellenfeleit.

Az al-Ġazīrī-féle változat azt írja, hogy Hā’ir bég két perzsa orvos unszolására lépett fel a kávéivás szokása ellen, hiszen szerintük annak részegítő hatása van. Al-Ġazīrī szerint a jogtudósok tanácskozására odarendelt „független” tanúk csupán lefizetett emberek voltak, s ugyanígy lehetett a jogászokkal is, akik amúgy lelkes kávéivók voltak, kényszer hatása alatt cselekedtek, mert féltek Hā’ir bég haragjától.

A félelem nem volt megalapozatlan: a kávéval kereskedőket a kormányzó emberei megverték, az utcákon pedig kávé is égettek. Akik törvényt szegtek, azokat gúnyolódó kiáltások közepette háttal ültetve egy számaron vezették végig az utcákon.¹⁷ Nem tartott azonban sokáig ez az állapot, hiszen Kairóból olyan határozat érkezett, mely csupán a csoport kávéfogyasztást tartotta tilosnak. Nem csoda, hogy ezek után hamarosan Hā’ir bég eltűnt a politikai súlylészőben...

A továbbiakban történtek még kevésbé erélyes fellépési kísérletek az arab világban a kávéivás korlátozására, ám ezek javarészt a fogyasztáshoz kötődő erkölcsiséget kifogásolták. 1525-ben például egy bizonyos Muḥammad ibn al-°Arrāq nevű jogtudóstól a mekkai hivatalos szervek utasítást kaptak a kávéházak bezárására, minthogy ott a városbeliek elítélendő tevé-

¹⁷ <http://terebess.hu/tiszaorveny/fuszer/kave.html>

kenységet (*munkara*) üznek. E jogtudós a kávékereskedelem terén is talált törvényteleniséget, hiszen egy kávéárusnő lefedetlen arccal (*sāfir*) jelent meg az utcákon. Kairóban például °Abd al-Haqq as-Sunbātī hozott *fatwá*-t (nem kötelező érvényű vallásjogi döntés, inkább csak tanács) arról, hogy tilos kávé inni. Ebben a döntésben azok segítettek, akik már ittak kávé, de állítólag később annak hatása miatt megbánták.

„Mások inkább a tetteket választották jogi döntések helyett és számos följegyzés beszél arról, hogy a pénteki szentbeszédek hatására a mecsetekből kiáramló tömeg megverte egyes kávéházak vendégeit és bezáratta a kávéházakat. Ezek azonban csak rövid távú hatással voltak a kávézásra és a kávéházak nyitva tartására vonatkozóan.”¹⁸

Eleinte az oszmán birodalom központjában sem talált az új szokás a hivatalos szervek részéről szíves fogadtatást. Így Abū aṣ-Ṣuḥūd, Szulejmán szultán főmuftija (1545-1574) állítólag megfúratta az első hajókat, amiken kávé szállítottak. „Először tiltott (*harām*) szernek minősítette a kávé, de később finomította álláspontját. A kávé ekkor az ún. *makrūh* (a vallásjog által nem tilalmazott, ám undorító és elítélendő) dolgok közé sorolta”.¹⁹ A hivatkozás alapja itt is a kávézás környezetére és körülményeinek bűnös voltára vonatkozott. Azonban itt is jól kivehető a politikai színezet, mellyel a főmufti politikai ellenfeleit próbálta eltenni láb alól. A kezdeti időkben ugyanis a kávé leginkább a hagyományos szunnita vallásjoggal szembenálló rétegekben nyert teret.

Nemcsak a muszlim világban történtek kirohanások a kávézás egyre terjedő kultúrája ellen. A 17. század vége előtt nem sokkal az etióp egyház megtiltotta híveinek a kávéfogyasztást, arra hivatkozva, hogy az a pogányok és muszlimok szokása, így az elkerülendő.

A borivás az iszlámban

A borivás kérdése a kávéivás korlátozása kapcsán újra meg újra előkerül, tekintve, hogy az iszlámjog gyakorlata alapján a kávé mint új jelenség egyes jogtudósok szerint analógiásan a borhoz hasonlítható leginkább. Fontos azonban tisztában lenni a borivás, illetve az alkoholtilalom iszlámban előforduló – jogi iskolánként eltérő – változataival, mert ezek az eltérések a későbbiekben a kávéról való vélekedések alapjaivá váltak.

Talán nem is meglepő, ha elsőként azt mondjuk, hogy a Koránban a borivással kapcsolatban meglehetősen sokfajta – egymásnak ellent is mondó – passzus van. Lehet káros és jótékony is az ember számára, van ahol a Sátán eszköze a kísértésre, de a hívek a paradicsomban

¹⁸ IVÁNYI Tamás: *A törvény (šarīʿa) az iszlámban* 140.

¹⁹ FODOR Pál: *A kávészemek karrierje – A kávé kultúrtörténete*

a 47. szúra 15. versének tanúsága szerint borfolyók és mézfolyók között élhetik mindennapjaikat.

A Koránra vonatkozó történeti kutatások szerint a legkorábbi szúrák (Mohamed mekkai időszaka) még engedékenyek voltak a borivással kapcsolatban (itt valószínűleg az Arábia ezen a részén elterjedt datolyaborról van szó), s csak 622 után változott a Korán hozzáállása a témához. Akkor már ugyanis Mohamednek medinai tartózkodása folyamán egy közösséget kellett igazgatnia, s a fegyelmezettségi problémákat elkerülendő, tiltások kerültek bevezetésre: „Ó, ti akik hisztek, ne közeledjete az imához, amikor részeket vagytok, egész addig, amíg nem tudjátok, hogy mit beszéltek.” (IV. szúra 43. vers). Később persze a keresztényektől és a pogány araboktól való elhatárolódást is szolgálhatta ez az előírás. A hagyományok (*hadīṭ*) szerint az is közrejátszhatott persze, hogy a közerkölcsök felügyeletével ‘Umar ibn al-Ḥaṭṭāb, a későbbi második kalifa volt megbízva, s ő tudvalevően a borivás legnagyobb ellenzőjének számított.

A Koránban – az idő előrehaladtával – minden egyes alkalommal egyre erőteljesebb a bor-ellenes hangvétel: „Kérdeznek téged a bor és a szerencsejáték felől. A következőt mondd ezekről: Nagy bűn és ugyanakkor haszon is az embereknek, azonban a kettőnek a bűne nagyobb a hasznuknál.” (Korán II. 219.) Végül a Korán V. szúra 90-91. verse tette egyértelművé a helyzetet: „Ó, ti akik hisztek, a bor és a szerencsejáték és a bálványok és a jövendő nyilak a Sátán utálatos cselekedetei közül valók, kerüljétek el őket, mert akkor fogtok boldogulni. A Sátán azt akarja, hogy ellenségeskedést és gyűlöletet szítson közöttetek...” A bor kérdése persze a hagyományokban is megjelenik, azonban ezen esetekben a törlés azon elvei érvényesülnek, hogy ha több kijelentés létezik ugyanazon jelenség vagy téma kapcsán, akkor a Korán felülbírálja a *hadīṭ*-t, a Koránon belüli többszöri előfordulás esetén pedig a régebbit felülírja az új kinyilatkoztatás. Éppen ezért a muszlim jogtudományban kezdettől fogva központi kérdésnek minősült a szúrák történetiségének, a kinyilatkoztatásuk idejének pontos megállapítása, helyes értelmezésükhöz pedig a körülmények feltárása.

Ez az elv azonban nem egyszerűsítette le a későbbiekben a borról való egyértelmű véleményformálást. A kialakuló négy jogi iskola (*madḥab*) a kérdésben nem csupán árnyalatnyi eltéréseket mutatott. Három kérdésben kellett egyértelműsíteni az álláspontokat:

1. mi az az ital, melyet a Korán szövege *ḥamr*-nak nevez, s mi csupán az egyszerűség kedvéért szoktuk bornak nevezni.
2. milyen más (alkoholos) italokat lehet a *ḥamr* kategóriájába sorolni, amikre így ugyanúgy vonatkozik a tiltás.
3. milyen büntetést érdemel az, aki megszegi a Korán borra vonatkozó előírását.

A legengedékenyebb a kérdésben a *ḥanafita* iskola, mely *ḥamr* kategóriája mellett még néhány jól meghatározott italra terjeszti ki a korlátozások körét, viszont azon túl minden más ital fogyasztása megengedett, s mivel a Korán világosan kimondja, hogy csak a *ḥamr* a tiltott, az újonnan köztudatba kerülő italok (így a kávé is) nem lehetnek tiltottak. A másik három iskola azonban a gyökerénél nyúl a kérdés megválaszolásához, s a *ḥamr* fogalmát értelmezi. A lényegét ennek abban látja, hogy részegséget válthat ki. Vagyis a megváltozott testi és szellemi állapot az, amit a Korán büntetni akar, s ily módon az ilyen italok fogyasztása tilos. Mind a négy iskola viszont egyet ért abban, hogy a muszlimoknak tilos borkereskedéssel foglalkozni. „A *ḥanafiták* megengedik azonban a használatát, ha ezáltal elkerülhető az azonnali halál, kiszáradás, pusztulás esetén, ha nem áll más ital a rendelkezésre.”²⁰ A többi iskola szerint azonban „még gyógyító célra sem illett használni, sőt ecetkészítésre sem szolgálhatott.”²¹

Mínt hogy a *ḥanafita* iskola vált az oszmán birodalom hivatalos jogi iskolájává, az ő nézeteiket érdemes az italfogyasztás témájában továbbvinni. Szerintük négy ital fogyasztása esik tilalom alá.

1. *ḥamr*, erjesztett, nyers szőlő kisajtolásával készült ital
2. minden kisajtott és főzött ital
3. fővetlen, datolyából készült ital
4. fővetlen, erjesztett ital, amely mazsolából készül

Az utóbbi két típusú ital (*nabīḍ*) azonban megengedett kisebb mennyiségben, ami még nem okoz részegséget. A lényeg, hogy a szomj oltására kell inni, nem pedig élvezetből. „Ugyanezen oknál fogva a mézsör, a búzából, árpából, fügeből vagy zabból készült ital mind törvényes, még akkor is, ha nincsen megfőzve.”²² Az olyan szőlőből készült ital is megengedett, amely kevesebb, mint az egyharmadát tartalmazza az eredeti mennyiségének, mert a többi már elfőtt, vagy erjedés során eltávozott. A *ḥanafiták* számára a *ḥamr*-nak speciális jelentése van: főzetlen, kisajtott szőlő, amelyet hagytak erjedni. A többi iskolától eltérően náluk ennél több jelentése nincsen e szónak, s a korlátozás ezen túlmenően csak még három, fent említett kategóriára vonatkozik. A *ḥanafiták* azt sem fogadják el, hogy a *ḥamr* szó a *ḥāmara* igéből származna (megragad, hatalmába kerít). Szerintük nem helyes a többi jogi irányzat azon meglátása, hogy a *ḥamr* tiltásával a Korán általában az összes mámorító italt tiltani akarja. Így a *ḥanafiták* szerint kénytelenek vagyunk az alkohol és a részegség témájában ahhoz a nagyszámú *ḥadīṭ*-hoz fordulni, melyek között szinte minden álláspontra lehet alkalmas hagyó-

²⁰ IVÁNYI Tamás: *A törvény (šarīʿa) az iszlámban* 146.

²¹ SIMON Róbert: *Iszlám kulturális lexikon* 38. („Alkoholtilalom az iszlámban” szócikk)

²² IVÁNYI Tamás: *A törvény (šarīʿa) az iszlámban* 147.

mányt találni.

A *šāfi'ita*, *mālikita* és *hanbalita* megfogalmazás szerint még egy kortynyi mennyiség is részegséghez vezet, tehát tilos. A *hanafiták* ugyanerről a helyről azt mondják, hogy ugyan hiteles, de el lett törölve Mohamed egy későbbi kijelentésével. Így minden, ami nem *hamr*, abból egy kis mennyiség megengedhető. Maga Mohamed szunnája (cselekedete) a bizonyíték erre, hiszen ő maga is ivott az ún. itatás italából (*nabīd as-siqāya*). A *hanafiták* a lényegét az ivás céljában ragadják meg: ne a szórakozás, a józanság elvesztése legyen a cél, hanem például az emésztés elősegítése. Szorosan nézve tehát csak a *hamr* az egyetlen nedű, ami büntetendő a *hanafiták* érvelésében, illetve maga a részegség mint jelenség – legyen bármilyen ital is a kiváltója.

A borivás és a kávé analógiája

A kávé mint anyagot azáltal tekintették egyesek elítélendőnek, amilyen hatással az emberre hat. A bort is ugyanilyen alapon ítéli el a Korán. A részegség tehát központi kérdést jelent a kávé esetében is (ún. kávé-mámor), vagyis azt kell eldönteni, hogy az a hatás, amit a kávé fogyasztója tapasztal, az részegségnek minősül-e.

A *hanafita* iskola szerint a részegség mint jelenség nem kapcsolható össze a kávéval, mint-hogy nehéz azt elképzelni, hogy kávéivás után valaki ne tudna megkülönböztetni egy férfit egy nőtől, vagy a földet az égbolttól – ez ugyanis a jogi iskola alapítójának, Abū Ḥanifá-nak a kritériuma a részegségről. A kávé mámorító hatását azonban a másik három jogi iskola sem tudta hosszú távon bizonyítottnak vélni, mert az nagy mennyiségben sem éri el ezt az állítólagos hatását. Mégis akadtak azonban olyanok, akik a kávé és a hasis között vontak párhuzamot, nyilvánvaló tömegtámogatás megszerzése nélkül. A kulcs ugyanis a küzdelemben ez volt, s a kávé fogyasztásának népszerűségét az iszlámjog is képes volt alátámasztani. Mohamed ugyanis egy hagyományban azt mondta: „A népem sosem fog megegyezésre jutni egy tévedést illetően”. Ez a *hadīth* feljogosította a jogtudományt arra, hogy minden olyan új jelenségnek teret adjon, melyet a közösség vagy annak vezetői gyakorolnak, tehát közmegegyezéssel (*iğmāc*) elfogadtak. Ibn ʿAbd al-Ġaffār szerint, aki a kávéivás nagy támogatója volt, nem lehet elképzelni, hogy a kávéét éveken keresztül fogyasztó emberek bűnösök lennének.²³

A leghatásosabb érv a kávé és a bor közti analógia hibás voltának bizonyítására a mindennapi tapasztalat volt: a kávé ugyanis épphogy jótékony hatással van az emberre, éberré teszi, mintsem elveszi a józanságot. „Volt, aki kiemelte hashajtó, vizelethajtó, gyomorra hasznos,

²³ IVÁNYI Tamás: *A törvény (šarīʿa) az iszlámban* 153.

magas vérnyomást csökkentő és fejfájás-csillapító hatását, s azt, hogy jó a himlő és kanyaró ellen, továbbá az aranyér gyógyítására is.”²⁴ A két ital közti analógiából csak annyi lehet igaz, hogy mindkettő változást okoz ivójának szellemi állapotában – a változás előjele azonban korántsem mellékes. Ha pedig ez alapján kívánnánk még mindig betiltani a kávé, akkor ilyen analógiával ugyanezt tehetnénk a hagymával és a fűszerekkel is.²⁵

Amint a kávéházak, a kávéfogyasztás és a teljes ezzel járó kultúra integrálódott a muszlim társadalomba, már nem beszélhetek újításról és nem is lehetett majdnem mindenki bűnös élvezetek üzöje. Nyomós indok volt az is, hogy a kávé az egyik legjövedelmezőbb üzletté vált: immáron rengeteg ember megélhetése kötődött hozzá – természetesen állami szinten is. És hát melyik az az állam, amely megtilt egy jól jövedelmező tevékenységet, csak azért, mert az állítólag (!) erkölcsileg kifogásolható?

Irodalomjegyzék

- AREGAY, Merid W.: *The Early History of Ethiopia's Coffee Trade and the Rise of Shawa*. The Journal of African History, Vol. 29, No. 1.
- ELLIS, Markman: *An introduction to the coffee-house: a discursive model* *Encyclopædia of Islam*. (Ed.: Kate FLEET) Leiden. Brill. 2007.
- Encyclopedia of Food and Culture*. Vol. 1. (Ed.: Solomon H. KATZ) 2003.
- FODOR Pál: *A kávészemek karrierje – A kávé kultúrtörténete*. Rubicon. 1993/3.
- HATTOX, Ralph S.: *Coffee and Coffeeshouses. The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*. Washington. 1985.
- IVÁNYI Tamás: *A törvény (šarīʿa) az iszlámban*. Körösi Csoma Társaság. Bp. 2008.
- PENDERGRAST, Mark: *Uncommon Grounds – The History of Coffee and How it Transformed our World*. New York. 2010.
- SAJDI, Dana: *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*. I. B. Tauris, 2008
- SIMON Róbert: *Iszlám kulturális lexikon*. Corvina. 2009.
- Türk Kahvesi Kitabı* (Ed.: Emine Gürsoy NASKALI). Kitabevi. İstanbul. 2011.
- <http://terebess.hu/tiszaorveny/fuszer/kave.html>

²⁴ SIMON Róbert: *Iszlám kulturális lexikon* 217. („Kávé az iszlámban” szócikk)

²⁵ IVÁNYI Tamás: *A törvény (šarīʿa) az iszlámban* 154.